

LZE Z NÁRODOPISU UDĚLAT ANTROPOLOGII? O JEDNÉ ZDÁNĹIVĚ MARNĚ SNAZE V ČECHÁCH

PhDr. Petr SKALNÍK CSc.
Katedra sociálních věd FHS Univerzity Pardubice

Abstract

This article is a little overview on history of Czech anthropology. The "rebirth" of social and cultural anthropology from various kinds of disciplines defined somewhat like the classical folkloristics is the main idea.

V celosvětovém měřítku lze říci, že v průběhu 20. století sociokulturní antropologie (slovo sociokulturní používám z důvodů praktických, je však i běžné například v USA) jako univerzální disciplína studující společnost a kulturu celého světa, ovšemže včetně Evropy, ovládla pole, kde dříve dominoval národopis a jiné jednonárodní do sebe zahleděné vlastivědné disciplíny. Do jisté míry sociální a kulturní antropologie nahradila také historickou disciplínu zvanou etnologie, jež usilovala a někde ještě usiluje o rekonstrukci kulturních dějin lidstva z evropocentrického hlediska. Při bližším pohledu na konkrétní vývoj v zemích jako dnešní Česká republika však zjistíme, že národopis jako studium lidu a lidové kultury přes různé snahy nebyl nikdy důsledně nahrazen antropologickým pohledem i přesto, že došlo k řadě změn názvů kateder, ústavů či muzeí. Etnologie zde byla pěstována pod názvem cizokrajný nebo mimoevropský národopis, někdy jako podobor takzvaného všeobecného národopisu (Wolf 1997).

Národopis má v naší zemi tradici, jež je úzce spojena se snahami o zařazení Čechů jako moderního národa mezi ostatní moderní národy Evropy. V národopisu nejde a nešlo o nacionalismus, i když jeho poznatky mohly být využívány při budování samostatného československého a dnes i českého státu. Nebyl nutně ani nástrojem odporu proti habsburské monarchii, o čemž svědčí právě letos oslavovaný fakt, že v roce 1905 rakousko-uherský stát v Brně založil c. a k. instituci pro výzkum lidové písně v Čechách a na Moravě (podobně jako v jiných částech mnohonárodní monarchie). I Národopisná výstava československá z roku 1895 byla akcí státotvornou, plně v rámci zákonů Rakousko-uherského mocnářství. Národopisné časopisy jako jsou *Český lid* a *Národopisný věstník československý* mají více

jako stoletou historií a existují podnes, i když s mírně změněnými názvy. Institucionalizace národopisného bádání, vždy blízkého k dějepisu a vlastivědě, tedy obory zařazované mezi vědy historické, proběhla především v období první republiky a pak zejména v poválečné době, která byla poznamenána více jak čtyřicetiletou nadvládou komunistické strany. Pokud se věnovali národopisní pracovníci teorii společnosti a kultury, bylo to výjimečně (v tomto se vyjímal zejména Karel Chotek, kterého zajímala jak fyzická antropologie tak i národopis kavkazský a teoretický). Celkově podle mého názoru byla kritika dominance pozitivismu a absence teorie v národopisu, vyslovená na 1. celostátní národopisné konferenci v lednu 1949 spravedlivá. Že zazněla v době nástupu komunistické strany k moci a paralelně s adopcí marxismu jako společenské revoluční teorie je jistě ironické, zejména když si uvědomíme, že světové teoretické a srovnávací bádání se nezastavilo před branami Prahy či Brna (i Bratislavy). Jména jako Josef Voráček, Antonín Václavík či Andrej Melicherčík (již zmíněný Karel Chotek do této plejády také patří) o tom svědčí více než výmluvně. Byli to v rámci poměrně malé a k historiografii přidružené vědní discipliny velikáni, kterým ale ostatní nestačili a ani se o to moc nesnažili. Když po roce 1948 přichází nová generace národopisců, není pro ni ani tak směrodatná činnost těchto výjimečných postav, jako spíše potřeba překonat celkovou sterilitu discipliny. Adopce marxismu-leninismu s jeho historickým materialismem a následování příkladu sovětské etnografie se tak jakoby přímo nabízelo. Této příležitosti se chopil čerstvě se ze SSSR navrátilší Otakar Nahodil a jeho stoupenci z řad vrstevníků, absolventů a někdy ještě studentů zejména pražského národopisu. Nahodil je postava protikladná, vysloužil si mnoho přívlastků, často nelichotivých. Jeho zásluhy jsou však nesporné v tom, že k nám uvedl sovětskou etnografii se svým zaměřením na teorii vzniku a vývoje prvobytné společnosti (zde je patrná vazba na archeologii) a na studium všech národů světa, zejména však národů SSSR. Toto byly samozřejmě veskrze zájmy etnologické, v SSSR ovšem realizované pod tradičním názvem etnografie. Nahodilovi a jeho stoupencům se zpočátku dařilo přesměrovat národopis směrem k etnografii. Časopis Český lid byl od roku 1951 redigován novou redakční radou, v níž byli za šéfredaktorství Olgy Skalníkové jak Nahodil tak Jaroslav Kramařík, blízký Nahodilovi teoreticky i politicky. Nahodil kromě toho založil čtvrtletník Československá etnografie (1953-1962), který již měl profil běžného etnologického časopisu. Nahodil se zabýval studiem sibiřských a kavkazských národů a publikoval zejména o genezi a rozšíření mateřských kultů na Sibiři. Zabýval se také vznikem náboženství, což byla nejen teoretická problematika etnologická i archeologická, ale také významné téma marxistické teorie ideologie. Jeho stoupenci jako Jaroslav Kramařík a další

členové marxistického kroužku, kteří po poměrně krátkou dobu byli dominantními v snahách o přeměnu národopisu v etnografii nejenže prováděli kritiku dosavadních výsledků a metod národopisu (byli tak kritizováni Václavík, Melicherčík, Chotek, ale nikoli Voráček, jenž však jako jediný byl z akademického života zcela vyloučen), ale načrtli již brzo po personálních změnách nové směry etnografického bádání jako studium družstevní vesnice, studium dělníků a později i města, popřípadě studium nového folkloru socialistické společnosti. Na tomto místě je třeba podtrhnout zcela dominantní historismus, který v národopisu a vůbec v tzv. duchovních vědách u nás převládal i v předkomunistickém období (v pozitivistickém hávu), ale zavedením marxistického historického materialismu ještě posílil. Domnívám se, že to byl právě historismus, který se rozhodujícím způsobem podílel a stále podílí na eventuelním neúspěchu snah o přeměnu národopisu v etnografii a posléze v sociokulturní antropologii. Lze to snad nejlépe ilustrovat právě na příkladě nových zaměření na etnograficky orientované bádání o združstevněné vesnici, hornictva a dělnictva. Jestliže lze těžko vytýkat klasickému národopisu jeho popisnost (vždyť nic jiného ani nehlásal než popis lidu resp. národa), etnografii sovětského ražení je nutné vytknout lpění na metodologii historické rekonstrukce předsocialistických prvků kultury jinak do té doby nestudovaných chudých rolníků, horníků a dělníků popř. řemeslníků, které ovšem bylo možno a třeba studovat tak jak se projevovali v době výzkumu. Místo toho byla rekonstruována kultura, kterou v terénu nebylo možné zachytit v autentické podobě. Tento trend přetrvává až do současnosti a bylo by jej možno s trochou smutku v hlase charakterizovat jako superpozdní poplatnost Tylorově teorii přežitků. Studium družstevní vesnice se nedařilo realizovat přes sovětská povzbuzování i varování až do let sedmdesátých a osmdesátých, jeho kvalita však nevyvolává nadšení. Nesporné výsledky bádání o hornictvu a dělnictvu však trpí právě tím, že se o nich pro období tzv. budování socialismu nedozvídáme téměř nic. Teprve vliv západní etnologie, antropologie a sociologie (*Ethnologie der Gegenwart* Hermanna Bausingera, studium sociální změny v Africe Manchesterské školy a sociologie města Chicagské školy), který se k nám dostal spolu s poststalinskými pokusy o zlidštění socialismu v letech šedesátých 20. století, přivedl některé české etnografy k teoretickým otázkám studia lidu a společnosti vůbec v současnosti. Útlá knížka Olgy Skalníkové a Karla Fojtíka *K teorii etnografie současnosti* z roku 1971 (napsána byla v závěru let šedesátých) je výmluvným dokladem aplikace západních vlivů na metody výzkumu v etnografii (tedy reformovaném českém národopisu) a přibližování se této disciplíny k sociologii a sociální i kulturní antropologii. Bohužel nebyla této teoretické snaze dána šance neboť celkový politický a společenský vývoj po sovětské vojenské invazi do

Československa v srpnu 1968 směřoval opět zpět k pozitivismu a nekritické vědě (pokud vůbec lze o vědě hovořit). V šedesátých letech se také začala na okraji etnografie rozvíjet sociální popřípadě kulturní antropologie a to zejména zásluhou afrikanisty Ladislava Holého, indonesisty Milana Stuchlíka a fyzického antropologa Josefa Wolfa (Wolf 1971; srv. Kandert 2002).

Téměř dvacetileté období nadvlády paranoidního nacionalistického komunisty Antonína Robka, kterého vývoj po sovětské invazi vynesl do rozhodujících funkcí v Československé akademii věd a v prostředí univerzitním, nevedlo k jiným výzkumům než těm, které potvrzovaly buď marxistické poučky nebo rozvíjely domácí či sovětské kvaziteorie (jednou z nich byla Bromlejova koncepce etnosu jako nosného pojmu etnografie). Byly prováděny i výzkumy folklorismu a zvyků na družstevní vesnici, ovšem ani ty neměly hlubší teoretický dosah. Nejvyššího ocenění se dostalo popisně historickým pracím, které málo anebo vůbec nereflektovaly světové teoretické trendy jak v takzvané evropské etnologii tak v sociokulturní antropologii. Teoretické bádání, srovnávací studium evropských a mimoevropských společností bylo potlačeno. Jestliže bychom chtěli najít ve vývoji českého národopisu a posléze pokusech o etnografii etnologického nebo i sociologizujícího typu výsledky, jež by obohacovaly světovou antropologii, nenašli bychom téměř nic, co by tam, tedy ve světové antropologii, bylo opomenuto či chybělo. Tím není řečeno, že zkušenost často frustrujících snah o teoreticky směřovanou etnografii v komunistickém období je bezcenná. Svědčí o tom ostatně nedávno vyšlý sborník *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe* (Hann, Sárkány, Skalník 2005).

Jiná otázka je, jak tento vývoj v letech 1948-1989 přispěl k současným pokusům o zavedení sociální a kulturní antropologie v Československu a České republice v postkomunistickém období, které již trvá 16 let. Neúspěch etablování se etnografie v komunistickém období vedl podle mého názoru k prezentaci národopisu coby etnologie a někde dokonce coby sociokulturní antropologie (zde je názorný nedávný článek Zdeňka Nešpora a Marka Jakoubka Co je a co není kulturní/sociální antropologie a diskuse k němu v časopisu *Český lid*). Málo pochopitelným se mi pak jeví ústup z pozic institucionalizace kulturní a sociální antropologie na Západočeské univerzitě v Plzni zahájením doktorského studia v etnologii. I když i u nás mají vliv lidé, kteří by rádi viděli národopis, etnografii, etnologii a sociokulturní antropologii jako synonyma bez paradigmatického rozlišení, je moje pozice jiná. Je jasná v tom, že ani kdyby byla v českém akademickém životě zavedena skutečná etnologie, nebylo by to nic jiného než nošení dříví do lesa, který již byl vytěžen.

Nadále je u nás aktuální revoluce à la Malinowski, protože nedošlo ani k uznání či institucionalizaci sociokulturní antropologie na celostátní úrovni, ani nebyly v sociální, kulturní či obecné antropologii, tak jak se realizují jako studijní obory na našich univerzitách, aplikovány zásady dominance terénního výzkumu. Nedávno jsem byl požádán o přednášku pro Valnou hromadu Evropského sdružení sociálních antropologů (EASA) na téma problémy se zavedením sociální antropologie ve střední a východní Evropě. Soustředil jsem se na problematiku kopírování cizích vlivů již lze nazírat jako součást teorie kolonie a postkolonie. Připustil jsem, že sociální antropologii britského typu nebylo a nadále není možné v SVE zavést dekretem. Není řešením ani dovoz učitelů ba ani překládání etnografií a děl z antropologické teorie. To proto, že tyto jsou sice důležitým doplňkem, ale ne náhražkou vlastního originálního úsilí o autentický antropologický výzkum. Ten se však zatím nedaří zavést v té míře, jak by si to legitimní snaha o antropologii zaslouhovala. Dlouhodobý výzkum v terénu není dostatečně přítomen v práci doktorandů a starších adeptů antropologie, ještě méně je přítomen ve studiu na bakalářské a magisterské úrovni. Takto zůstává sociokulturní antropologie jen suchopárným oborem, který přinejlepším oživuje zájem o exotická témata, ať už v oblasti mytologie, náboženství nebo nezvyklých zvyků. Nedostatečná znalost jazyků a málo snahy o kritické studium etnografických monografií i teoretických textů pak vedou k tomu, že tuzemská sociokulturní antropologie je spíše parochiálního typu (abych použil klasifikace politických kultur podle Almonda a Verby) a přiřazuje se k historizujícím a popisným disciplinám, jež zde dominovaly od 19. století.

Antropologie jako aktivní sociální věda, kterou všichni oceňují a potřebují pro pochopení současného vývoje v naší a světové společnosti zde stále neexistuje. Nechci být samoučelným kritikem a uvědomuji si, že mnohé z toho, co jsem zde dnes řekl je vám, mým posluchačům známo a že se i vy pokoušíte tak jako já se z nepříliš utěšené situace vymanit. Mým receptem je aktivně reflektovat bádání v Evropě i jinde ve světě, nebát se vystupovat na mezinárodních fórech jako jsou například konference EASA, IUAES, SIEF a další. Je třeba organizovat více bilaterálních setkání a zintenzívnit účast na výměnných programech jako jsou SOCRATES/ERASMUS, ERASMUS MUNDUS, CEEPUS a další. K tomu je třeba nutit naše pracoviště a národní agentury k podpoře takových iniciativ. Ucházet se o pobyty v zahraničí, které nabízejí různé země (Fulbright, DAAD, NIAS a další Centres of Excellence), získávat mezinárodní badatelské granty a podpory by mělo být zcela normální. Stejně tak publikování v evropských a světových časopisech. Zatím v těchto mezinárodních antropologických aktivitách nejsou česká jména moc vidět. Nelze se vymlouvat na nedostatek

financí protože již nejsme klasifikováni mezi nejchudší, ale spíše středně bohaté. Je to otázka rozhodnutí a stanovení priorit.

Myslím, že se musíme přestat bát sebe sama a uvědomit si důsledně, že věda je nedělitelná, že její místní projevy mají smysl pouze pokud jsou zajímavé pro ostatní kolegy kdekoli ve světě. Nemůžeme se nadále spokojit s izolovanou domácí antropologií a divit se, že se nepodobá antropologii v jiných zemích. Věřím, že skutečné provedení revoluce à la Malinowski bude ku prospěchu nejen stále ještě se rodící sociokulturní antropologie v České republice, ale i příspěvkem ke vznikání otevřené společnosti u nás. Produktivní česká sociokulturní antropologie, zpřístupněná ostatním antropologům v Evropě a v ostatním světě, bude pak součástí úsilí o porozumění současnému světu nejen u nás a pro nás (což je zatím hlavní trend a výsledek snah o antropologii v ČR), ale i českým příspěvkem k témuž v rámci evropském a světovém. Nevyzývám k ničemu menšímu než k emancipaci české sociokulturní antropologie v rámci celosvětového zápasu o reflexi světa a k zařazení naší praxe sociokulturní antropologie do struktur, které nemají hranice.